

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ БАЛАД УКРАЇНЦІВ РУМУНСЬКОЇ ДОБРУДЖІ

Ганна Лєснікова

Народні балади посідають одне з визначних місць серед жанрів пісенного фольклору. Їхнє вивчення як окремого жанру почалося в європейській науці у кінці XVIII ст., в Україні — на початку XIX ст. М. Максимович, М. Маркевич та М. Костомаров увели термін «балада» в українську наукову традицію для позначення пісень окремого жанру [7, 142]. У народі такі пісні визначалися як «сумні пісні», «довгі пісні», «пісні про отруєння невістки» і т. д. Одними з перших ґрунтовних розвідок у дослідженнях українських балад є праці О. Потебні про найдавнішу записану баладу «Ой Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?» та «Пояснення малоруських і споріднених народних пісень» [13, 320].

Вивченням окремих баладних сюжетів займалися М. Драгоманов [8, 67, 68], М. Сумцов [19, 241–261], Ц. Нейман [16, 347–390], І. Франко, В. Доманицький, В. Гнатюк [4, 249–256], Ф. Колесса [12, 109–163], Ю. Яворський. Порівняльне вивчення баладних сюжетів продовжилось за радянських часів і активізувалось в 50-х роках [1, 73–102].

В українській науці в цей час було започатковано декілька нових напрямів дослідження балад, а саме: розгляд їх на національному тлі історичних подій, соціально-побутових умов тощо; дослідження джерел походження та міжетнічний рух сюжетів жанру; вивчення історії жанру; дослідження балади у системі жанрів народнопісенної творчості.

Узагальнювальною працею у вивченні пісень цього жанру можна вважати монографію О. Дея «Українська народна балада» [6, 1–163]. Автор спробував здійснити облік усього фонду баладної пісенності українського народу у вигляді відповідно класифікованої системи сюжетно-тематичних означень типів балад, проаналізував сюжетику і поетику жанру, розкрив роль народних балад

у сюжетному збагаченні художньої літератури. Ґрунтовними розвідками є також монографія Н. Нудьги «Українська балада» [17], де автор досліджує переважно літературну баладу, і праця С. Грици «Мелос української народної епіки» [5], яка розкриває особливості історії та мелодики баладних пісень в контексті інших жанрів ліро-епічного фольклору.

Стосовно регіональних досліджень балад зазначимо, що на сьогодні відомі лише збірки балад із Закарпаття [15; 9] та декілька фольклористичних розвідок [14, 121–156], зроблених за матеріалами цього регіону. Наше вивчення балад українців румунської Добруджі є спробою започаткувати новий напрям дослідження пісенного фольклору в цілому, який знаходиться в царині етнографічних, історичних, лінгвістичних та фольклористичних знань. Ми вивчаємо пісню певного регіону у контексті з його історією, культурно-побутовими та географічними особливостями і відстежуємо, яким чином його специфіка відображається у пісенному фольклорі.

Регіональні особливості пісенного фольклору, і баладних пісень зокрема, можна, на наш погляд, досліджувати на трьох рівнях, а саме: жанровому, сюжетно-поетичному та лексичному. Перший рівень дослідження дозволяє нам з'ясувати особливості функціонування й умови розвитку пісенного жанру в регіоні, актуальність виконання і причину зникнення тих чи інших тематичних груп усередині жанру. Другий рівень дає можливість вивчати регіональні варіанти загальноукраїнських сюжетів та формування місцевих сюжетів, що відображають специфіку регіону, з'ясувати, які герої і чому є характерними для регіону, досліджувати особливості регіональної поетики баладних пісень. Третій рівень передбачає виокремлення в пісенних текстах балад лексем, безпосередньо пов'язаних з культурно-побутовими та природно-географічними особливостями регіону.

Джерельною базою нашого дослідження став пісенний фольклор, зібраний протягом 70-90-х років ХХ ст. серед українців Добруджі румунським фольклористом (українцем за походженням) Віргілієм Ріцком. Пісні були впорядковані й видані двома окремими збірками у Бухаресті [18; 10]. Серед них окрему групу (понад 90) становлять балади, які і стали об'єктом нашого дослідження.

Записані у Добруджі українські балади посідають, на наш погляд, одне з головних місць у ліро-епічній поезії задунайців. Це підтверджує той факт, що, розглядаючи наявний матеріал, ми знаходимо тут варіанти балад із сюжетами як найдавнішого походження, так і більш пізнього. До першої групи належать балади, в яких відображено дохристиянські вірування праслов'ян і які побудовані на прийомі метаморфози — перетворенні людини у дерево, пташку. До таких пісень можна віднести баладу про перетворення свекрухою ненависної невістки у тополя [1, 104]. На теренах України існує чимало варіантів згаданої пісні, але цікавим є той факт, що серед задунайців побутує майже не трансформований подільський варіант балади. Явище метаморфози ми зустрічаємо також у баладі про дівчину, яка була видана заміж за нелюба і, не витримавши важкої долі, перетворилася на пташку і повернулася до рідної матері у садок. Загалом ця балада відповідає загальноукраїнській традиції, але поряд з цим спостерігаємо варіативність сюжету і відповідну зміну в композиції твору. До найдавнішого шару відноситься також балада про кровозмішання, найпоширеніший сюжет якої — дев'ять розбійників і їхня сестра не пізнають одне одного, і відбувається інцест. Показово, що серед балад задунайців ми не фіксуємо відповідного сталого сюжету і характерної для такої балади поетики. На наш погляд, у результаті процесу контамінації на теренах фольклорного простору Добруджі відбулося злиття цієї балади з сюжетом балади турецько-татарського періоду про обусурманену дочку, що намовляє чоловіка-турка

вбити рідну матір, яка потрапила в полон і стала рабиною в дочки. Таким чином, маємо оригінальну баладу «Мала мати одну дочку» з новим сюжетом та відповідною поетикою, яку можна зарахувати до пісень, котрі є регіональним фольклорним явищем, надбанням українців румунської Добруджі.

Серед балад задунайців виділяємо й такі, що розкривають тему підмови дівчини на мандрівку, яка завершується для неї трагічно. Найбільш відома балада на всій території України також балада про Галю та козаків-зводителів. Дану тему досліджував ще на початку ХХ ст. К. Квітка у праці «Українські пісні про дівчину, що помандрувала з зводителем» [11, 73–102]. Він вважає, що цей сюжет пов'язаний зі звичаєм викрадання дівчини з метою шлюбу, що був зафіксований на Україні ще Г. Бопланом у ХVІІ ст. [2, 89]. Мотив спалення дівчини разом з сосною, за спостереженнями дослідників, пов'язаний з язичницькими жертвоприношеннями. Цей ритуал вважався шлюбом дівчини з божеством, тому і досі у весільній ліриці зустрічається образ дівчини під палаючою сосною («Горіла сосна й палала»). Пізніше звичай спалювання отримав інше семантичне навантаження і поширився як кара за жіночу невірність та втрату цнотливості до шлюбу [13, 311]. Очевидно, саме такий випадок описаний у баладі «Іхали козаки», яку ми фіксуємо серед пісенного матеріалу задунайців.

Деякі баладні пісні, характерні для загальноукраїнської традиції, ми не знаходимо у Добруджі. Можливо вони були втрачені місцевими українцями внаслідок інтенсивного відтворення історичних реалій у межах поліетнічного культурного середовища. До останніх можна віднести балади про інцест матері з її рідними синами; балади турецько—татарського періоду про проводи козака на війну з магічним провіщенням його загибелі; власне історичні балади — про Бондарівну і пана Каньовського, про Лимерівну та ін.

Найпоширенішим сюжетотворчим чинником баладних пісень українців румунської Добруджі, за нашими спостереженнями, є чаклунство в усіх його проявах з описом про-

цесу самого чаклування і його наслідків. Як правило мотив отруєння чарами характерний для балад на тему кохання та дошлюбних стосунків. Незважаючи на те, що ми не знаходимо в палітрі «сумних добруджанських пісень» жодної варіації на найбільш популярну серед українського фольклорного простору баладу про чарівне трійзілля, маємо сюжети з мотивом отруєння («На жовтім пісочку», «Чорна хмарка наступає» та ін.), зустрічаємо декілька варіантів відомої балади «Ой не ходи, Грицю та й на вечорниці», причому деякі з них є ліричними піснями, але внаслідок появи мотиву отруєння й розширення сюжету, вони на місцевому ґрунті трансформувалися у баладні пісні («Ой ти, Грицю, Грицю» та ін.). Деякі з них, на наш погляд, сформувалися у зазначеному регіоні, а інші, можливо, є надбанням загальноукраїнським, але збереглися лише у цій місцевості, набули регіонального звучання і на сьогодні є фольклорною ознакою лише українців за Дунаєм. До останніх можна, зокрема, віднести балади «А в городі у Варшаві», «Летів орел через сад». Мотив отруєння чарами хлопця у пісні «А в городі у Варшаві» розкриває протистояння і ворожнечу між поляками та українцями. За сюжетом балади, на перший погляд, традиційним, головного героя, українця за походженням, що прибув до Варшави, отруїла зіллям місцева дівчина. Знаковість цього сюжету, що допомагає зрозуміти його історичне звучання, розкривається через такі символи: епітет «вража» по відношенню до героїні, що підкреслює її приналежність до українських ворогів; неукраїнський напій «ром», в який було підмішане зілля; епітет «наш» щодо головного героя і відповідно «город Варшава» — всі ці елементи, нанизані на традиційний мотив, вдало розкривають одну зі сторінок української історії.

Баладна пісня «Летів орел через сад» є фольклорною одиницею найпізнішого походження, оскільки у ній певним чином зайшли своє відображення події Першої світової війни та участь у ній українського народу. Примітно, що розкриття цих історичних подій також

відбувається через реалізацію вищезгаданого мотиву. Знаковими символами сюжету, що дають можливість саме таким чином інтерпретувати текст пісні, є такі: місце, у якому хоче померти отруєний хлопець — «Там, де три якоря лежать, один руський (український. — Г. В.), а другий французький, третій — руского царя», є, на нашу думку, символом однієї з ворогуючих сторін — «Антанти»; «руський» якір виступає символом українського народу, який у цій війні відстоював інтереси Англії та зазначених у пісні Росії та Франції; «пиво» — традиційний напій німців, у який і було підмішано зілля, символізує одного з агресорів Троїстого союзу — Німеччину.

Серед українського фонду балад не було зафіксовано аналогій до баладних українських пісень «А в городі у Варшаві» та «Летів орел через сад», що дозволяє говорити про їхнє місцеве походження.

Чимало поширених у Добруджі балад присвячені темі сімейного побуту, особливо драматичним аспектам, а саме: вбивству чоловіком жінки через невдоволення або з намови матері («Ой піду я в поле», «Ой повій, вітрочку»); зраді жінкою чоловіка з полюбовником («Пішов Семен у поле орати»). Також знайшли місцеве втілення відомі українські балади про чорноморця («Чорноморець») та про дівчину, що помирає від туги за хлопцем («Ти ж, дівчино, говорила»).

Вирізняються баладні пісні Добруджі і художнім оформленням, зокрема наявністю великої кількості тропів [6, 121], таких як персоніфікація, метонімія, метафора, синекдоха. Майже у кожній пісні присутні паралелізи: «Став орел калиночку клювать, став парень дівчину покидать»; «Ворон кричить над водою, козак плаче на конику» та ін. Характерне порівняння для пісень даного регіону — «дівчина, мов (як) рибчина» — відображає, на нашу думку, його господарську специфіку, адже в піснях з інших регіонів України, даний троп зустрічається рідше. Наявність у пісенному творі емоційно-зображальних засобів дає можливість краще змалювати події, відтворити образи героїв, обставини, в яких розгорта-

ється сюжет, чому допомагають і наявні у баладах кліше: «білі ручки», «білі боки», «дівичі красно лиці», «вдовиці білолиці», «коник вороненький» та ін. Баладні пісні Добруджі побудовані з використанням діалогу, рідше монологу. Оскільки балада — це ліро-епічний твір, то для неї характерний повний сюжет (зачин, хід подій, кульмінація, розв'язка) [13, 305], що спостерігається переважно і серед баладних пісень задунайців.

Окрім того, головні герої пісень цього жанру — прості звичайні люди, змальовані події стосуються життя лише окремої людини. Вагомим аргументом на користь того, що пісні є динамічною системою, що вони розвиваються і трансформуються, відображаючи реальну дійсність, є той факт, що у багатьох баладах головним героєм, а частіше другорядними героями виступають рибалки. Поряд з цим у піснях, зафіксованих саме серед задунайців («Козаче,

козаче, чом ти зажурився?»), «Ой піду я в поле», «Чом дуб не зелений» та ін.), фіксуємо сюжетні варіації з відображенням основного виду господарської діяльності задунайців — рибальства.

Тривале побутування баладних пісень у названій місцевості, позначають діалектно забарвленні мови тексту і багатьох змістових елементів, які змальовують реалії навколишнього природно-географічного середовища («поуз моря», «їде від моря», «поховаеш біля моря», «піду до Дунаю», «перепливає бистру річку», «недалеко озеречко», «в річці глибокій втоплюся»). Подібні лексеми можна знайти майже у кожній баладі українців за Дунаєм.

Таким чином, баладні пісні українців Добруджі не лише збереглися в іноетнічному середовищі, але й набули при цьому регіонального забарвлення і досі активно побутують серед українців румунської Добруджі.

1. Баладні пісні. — К., 1969.
2. Боплан Г. Л. Опис України. — Л., 1998.
3. Гайдай М. М. Західноєвропейська та українська балада про турецький полон // Слов'янське літературознавство та фольклористика. — 1967. — Вип. 3. — С. 108–114.
4. Гнатюк В. М. Пісня про покритку, що втопила дитину // Матеріали до української етнології. — 1919. — Т. 19. — С. 249–256.
5. Грица С. Мелос української народної епіки. — К., 1974.
6. Дей О. І. Українська народна балада. — К., 1986.
7. Дмитренко М. К. Українська фольклористика. — К., 2001.
8. Драгоманов М. П. Розвідки про українську народну словесність. — Л., 1899. — Т. 1. — С. 67, 68.
9. З гір карпатських: Українські народні пісні-балади. — Ужгород, 1981.
10. Їхав козак за Дунай / Зібрав і впорядкував Річко В. — Бухарест, 2005.
11. Квітка К. В. Українські пісні про дітозгубницю // Етнографічний вісник. — 1926. — № 2. — С. 73, 102.
12. Колесса Ф. М. Фольклористичні праці. — К., 1970. — С. 109–163.
13. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість. — К., 2001.
14. Лінтур П. В. Народные песни-баллады Закарпаття // Вопросы литературы. — 1958. — № 5. — С. 121–156.
15. Народні балади Закарпаття / Вступ. стаття Лінтура П. — Л., 1966.
16. Нейман Ц. Г. Малорусская баллада о Бондаривне и пане Каневском // Киевская старина. — 1902. — Т. 42. — С. 347–390.
17. Нудьга Г. А. Українська балада. — К., 1970.
18. Ой Дунаю, Дунаю / Зібрав і впорядкував Річко В. — Бухарест, 1980.
19. Сумцов Н. Ф. Народные песни об отравлении змеиным ядом // Киевская старина. — 1893. — Т. 43. — С. 241–261;